

Mi történik a gyermekkel, amikor mesét, bibliai történetet hallgat?

A mesét és a teológiát ritkán szokták egyszerre emlegeti, legfeljebb csak akkor, ha lekicsinylően azt akarják a tudomány világából érkezők mondani, hogy a bibliai történetek legfeljebb akkora hatással lesznek az emberi életre, mint a gyermekmesék. Ilyenkor mi, teológusok és hívő emberek, rettenetesen felháborodunk, mert sértőnek találjuk ezt a kijelentést, közben pedig büszkének kellene lennünk rá, mert ez bizony éppen így van. Ha a gyermek nézőpontjából megvizsgáljuk a mesék és a teológia egymással érintkező mezsgyéjét, megállapíthatjuk, hogy a gyerekről és a mesékről való tudás segíthet abban, hogy Isten és az ember(gyerek) története tovább folytatódhasson generációról generációra, további évezredekén át. A katechézis, mint élethosszig tartó kapcsolat és tapasztalatcsere, bátran alapozhat a mesékről és gyerekekről egyre többet felfedező tudásra.

E dolgozat tehát három külön területet kapcsol össze, reménység szerint tovább gondolásra ösztönözve meglátásaival és következtetéseivel.

Az első terület a teológia, Isten Kijelentésének tudománya, melyet nagyon sokféle képen írtak már le, mi azonban most az elbeszélte történetek oldaláról közelítjük meg.

Horváth Imre irodalomkutató és Thomka Beáta irodalomtörténész a *Narratívák* 9. kötetében jegyzi fel, hogy „...a zsidó és a keresztény Biblia, az Ó és Újszövetség olyan archaikus korpusz, amelyet az eseményszerű létmegértés és –értelmezés jellemez.”¹ Isten a világot szó által teremti, Önmagát érthető szó által jelenti ki, népet személyes beszéd által választ és vezet, szövetséget szó és cselekedet által köt. Az Önmaga hasonlóságára teremtett emberrel szóba áll, elbeszélget, népével történeteken keresztül kommunikál, emlékeztet, tanít, fegyelmez. Az ember azért képes megértetni magát és megérteni másokat, mert Isten képmása ő.² A kommunikáció emberi képessége nem elválasztja, hanem összeköti az emberi szférát Istenével.³ Az Isten valóságának, létének bizonyítéka a történet, a mi teremttségünk a közös történetben bontakozik ki, életünk ezáltal egyszerre személyes és közösségi történet, az üdvtörténet szerves része. Élettörténetünket annak teljes mélységében élni tudatosan – istentisztelet, az élet istentisztelete.⁴ Azt tovább mesélni, átadni – tanítás, bizonyágtétel.

A bibliai történetek azok az ősminták, amelyekből megtanulhatjuk, mit jelent a teremtett lét, mit jelent Istennel személyes kapcsolatban lenni az Ó szövetségében, mit jelent népként elköteleződni, és gyengeségeink miatt megszegni a szövetséget, majd újra vállalni az Istennel – együtt - létet. Történetekből tanuljuk, mit jelent Isten megengesztelődése Krisztusban velünk, mit jelent Krisztus követőjévé válni és maradni, még ha történnek ámulások is. A bibliai történetek minták, vezérfonalak a mindennapi élethez, amik időben és térben távol eshetnek tőlünk, de az Istentől induló örök kapcsolat keresést és az örök gyarló emberi választ tartalmazzák, ezért egyben nekünk és rólunk is szólnak. Családi kapcsolatok, erkölcsi döntések, a múlt értékeinek őrzése és tovább adása, a jövőről szőtt álmok és a hozzá való erőforrások mind megjelennek a történetekben, amelyekkel kapcsolatban az a megbízásunk van, hogy adjuk át utódainknak és tegyük lehetővé az ő tanítványságukat is. A bibliai történetek tehát tartalmak, amelyek kapcsolatban tartanak az Istennel, egymással, valamint élni tanítanak, segítenek.

¹ HORVÁTH, I. – THOMKA, B. (SZERK.): *Narratívák* 9. Narratív teológia. Kijarat Kiadó, Budapest, 2010. 15

² FODORNÉ NAGY, SAROLTA: *A katechézis kommunikációs problémái.* (Teológiai doktori értekezés). Kálvin Kiadó, Budapest, 1996. 15

³ FODORNÉ NAGY, SAROLTA: *A katechézis kommunikációs problémái.* (Teológiai doktori értekezés). Kálvin Kiadó, Budapest, 1996. 75

⁴ KOZMA, ZSOLT: *Liturgika.* Egyetemi jegyzet. Protestáns Teológiai Intézet Kolozsvár, 2000. 5

Sigrid Berg német tanítónő és valláspedagógus szerint a bibliai hagyományanyag alapvetően kommunikatív struktúrájú⁵, tehát nem csak az Istentől kapott parancs készíti a kommunikációra, hanem maga a szöveg is kommunikál velünk. Azaz, nemcsak nekünk kell és lehet *elbeszélni* azt, hanem a szöveg is *beszél* velünk. Jézus Krisztus tisztában volt azzal, hogy az elbeszélte történet kommunikál, ezért beszélt a hallgatóságának példázatokban. Lehet ugyan, hogy abban a pillanatban, amikor hallották, nem értették a példázatot minden részletében, de a történet tovább dolgozott bennük. Isidor Baumgartner német pasztorálpszichológus megfogalmazásában „Jézus inkább azt szeretné, hogy hallgatóiban megmozgasson valamit, hogy azok attól fogva megtanuljanak másképp tekinteni az életükre, és elkezdjenek másképp élni.”⁶ Németh Dávid valláspedagógus meglátása szerint: „A hatáskifejtés, az ember-formálás a bibliai szövegek elemi szándéka.”⁷

A teremtő és gondviselő Isten megbékélésének részleteit és a szövetségében maradás lehetőségeit történetek által közli és közölteti, hogy ezáltal erősítse Isten népének közösségét. A valódi kommunikáció⁸ egyben mindig *communio*⁹, a közlés élő közösséget teremt. A tanítvánnyá válással, növekedéssel párhuzamos a feladat, hogy másokat, a legkisebbeket is a tanítványság útjára vezessük. „Amikor bibliai történeteket mesélünk el a gyermekeknek, egy ősi hagyomány széles hőmpölygő folyamának leszünk a részei, amely általunk is halad tovább. A történetek tovább mondásának elsődleges célja Isten és a gyermek kapcsolatának lehetővé tétele a történet által, mert miközben Isten az elbeszélte történetben is jelen van, ő a történetet hallgató gyermekhez is közel kerülhet.”¹⁰ Ahhoz, hogy eredményes munkát végezhessünk, ismernünk kell a célcsoportot, amellyel dolgozunk, hiszen csak így tudunk alkalmas történeteket mondani és személyre szabott üzeneteket megfogalmazni. Bár nagyon sok megállapítás kortól függetlenül a teljes emberre igaz, most csak a kisgyerekeket emeljük ki, hiszen a figyelem, a beszéd és a megértés első lépései a tanítványság első lépései is.

A második terület tehát a tanítvánnyá növő, és formálódó gyermekkel kapcsolatos, miképpen válik ő befogadóvá a bibliai történetek üzenetére, mivel a „Biblia a gyermekkel való, történetek általi kommunikációt nem csak javasolja, hanem egyenesen előírja, megparancsolja a felnőtteknek.”¹¹ Ha a bibliai történeteket kommunikációelméleti megközelítésben valamilyen kódban megfogalmazott hírek tekintjük¹², akkor a gyermek megértését dekódolásnak nevezhetjük el, azaz most a dekódolás módszertanát igyekezünk megfogalmazni. Gergely Jenő kutató szerint a „kommunikáció tulajdonképpen azokat az aktusokat jelöli az interakcióban, amelynek keretében kifejlődik a jelentés. (...) A kommunikáció nem reakció valamire, nem is interakció valamivel, hanem tranzakció. A tranzakció keretében a személyiség olyan jelentéseket produkál és tulajdonít céljainak, aminek megvalósítására határozott következetességet tanúsít. Ez a belülről adott valami, a jelentés. A környező világot az ember

⁵ BERG, SIGRID: *Kreative Bibelarbeit in Gruppen*, München/Stuttgart, 1991. o. n.

⁶ BAUMGARTNER, ISIDOR: *Pasztorálpszichológia. Párbeszéd Alapítvány – Híd Alapítvány – Szelembéi Egyetem*, Budapest, 2006. 558 - 559

⁷ NÉMETH, DÁVID: *Hit és nevelés. Valláslélektani szemléletmód a mai valláspedagógiában*. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, Budapest, 2002. 289

⁸ FODOR, LÁSZLÓ – KRISKÓ, EDINA: *A hatékony kommunikáció alapjai*. Noran Libro, Budapest, 2014. 12-13 „A 'kommunikáció' szó etimológiája nem véletlenül utal az ember társas lény jellegére, a közösségre. A 'communio' és a 'communitas' (közösség) latin elnevezésekből vezethető le a 'communico' ige, melynek jelentése közlés, megbeszélés, megosztás.”

⁹ FODOR, LÁSZLÓ – KRISKÓ, EDINA: *A hatékony kommunikáció alapjai*. Noran Libro, Budapest, 2014. 13 „Raymond Williams aforisztikus kijelentése találóan fogalmazza meg ezt: 'Any real theory of communication is a theory of community.' (A kommunikáció minden valódi elmélete a közösség elmélete is).

¹⁰ SOMFALVI, EDIT: *A gyermekkori szorongás oldása bibliai történetekkel*. Doktori értekezés. Debrecen, 2015. 125

¹¹ SOMFALVI, EDIT: *A gyermekkori szorongás oldása bibliai történetekkel*. Doktori értekezés. Debrecen, 2015. 119

¹² FODOR, LÁSZLÓ – KRISKÓ, EDINA: *A hatékony kommunikáció alapjai*. Noran Libro, Budapest, 2014. 14

ruházza fel jelentéssel (...) ¹³ Hogyan „terjed” a jelentés, hogyan megy át egyik tárgyról a másikra, egyik elmeképről - reprezentációról a másikra? Smith és Mackie szociálpszichológusok szerint „A válasz abban a szoros kapcsolatban rejlik, amely két kognitív reprezentáció között létezik... Asszociációk jöhetnek létre két kognitív reprezentáció jelentésének hasonlóságából – (...) Azonban egymással nem rokon gondolatok is asszociálódhatnak, ha sokszor *együtt gondolunk rájuk*. ... Ha egyszer létrehozunk egy asszociációt, az összekapcsolja a két kognitív reprezentációt... Ha az összekapcsolt reprezentációk bármelyike eszünkbe jut, eszünkbe jut általában a másik is.” ¹⁴ A kutatók a lopás és a becstelenség fogalmát kapcsolják össze, mi hozzá taníthatjuk a bűn fogalmát. Ha a gyermek együtt hallja a három szót, akkor a cselekvéshez erkölcsi és Istenhez kapcsolódó fogalmak társulnak. Mivel mindkét társult fogalom negatívan minősíti a cselekvést, elvileg, amikor a lopás, mint cselekvés ötlete felmerül, a gyerek nem követi el, mert fél a lehetséges retorziótól, lelki szintű elutasítástól. Aztán már nem követi el, mert a gondolatban felmerülő negatív fogalmakkal – becstelenség, bűn, nem akar azonosulni. A fogalmak megértése és összekapcsolása, majd a tartalmuk által való viselkedésszabályozás mellé csatlakozik az anyanyelv elsajátítása és használata, a beszéd. Az anyanyelv lesz az a teremtő eszköz, amely által megtanulja a megértett fogalmakat helyesen használni és általuk valamilyen viselkedést kiváltani. Azaz tanul kommunikálni, tanul történetet mondani. Hogyan történik ez a tanulás?

A gyermek fejlődése többre tétű, először a gondolkodás fejlődését írjuk le röviden és igyekszünk megérteni, hogyan „tudja a nyelv legyőzni a tér, az idő és a valóság korlátait? És hogy tudjuk *mi* megtanulni, hogy a nyelv hatalmát felhasználjuk a térben és időben valóságos világ megteremtésére?” ¹⁵ A megértés nem lesz egyszerű, mert arról, hogy egy szó hogyan nyeri el a jelentését, amikor nem látható az, amit jelöl, valamint a szavak milyen rend szerint alakulnak bennünk értelmes mondatokká, egyelőre nagyon kevés tudásunk van. Ami azonban van, annak döbbenetes módon közösségi jellege van, Gopnik és kutató társai így fogalmazzák: „A nyelv kiváltképp intim viszonyban van a tanulás szintén sajátosan emberi módjával: lehetővé teszi, hogy hatékonyan átadjuk egymásnak, amit már tudunk a világról és más emberekről. Közismert hasonlattal élve, azért láthatunk olyan messzire, mert elődeink vállán állunk.” ¹⁶ Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy születésünkkel elvileg képesek vagyunk a föld bármely nyelvét megtanulni, „a nyelvtanulás öröklött belső mechanizmusa nyelvfüggetlen.” ¹⁷ Megdöbbentő azonban egy kutatás, amit újszülött csecsemők bevonásával végeztek el, és kiderült, hogy a „beszédhangra az újszülöttek már első óráikban különösen ráhangolódnak. Képesek megkülönböztetni az emberi beszédet a másféle hangoktól és azt szívesebben is hallgatják. (...) Még arra is van bizonyíték, hogy 2 napos korukra már a körülöttük beszélt nyelvet preferálják az idegen nyelvekkel szemben (Moon et al., 1993).” ¹⁸

Ez a mechanizmus hozzásegít a kezdeti megértéshez, mondhatni egy valóságfelismerő program megalkotásához, melyet a gyermek a külső behatásoktól vezérelten, újra meg újra átprogramoz. ¹⁹ Ez az első fontos belépési pont a mese, illetve a bibliai történet számára. A

¹³ GERGELY, JENŐ: A gyógynevelés pedagógiai-pszichológiai kérdéseiről. APC-Stúdió, Gyula, 2005. 135

¹⁴ SMITH, ELIOT R. - MACKIE, DIANE M.: Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 143

¹⁵ GOPNIK, ALISON – MELTZOFF, ANDREW N. – KUHL, PATRICIA K.: Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák? Typotex Kiadó, 2001. 111

¹⁶ GOPNIK, ALISON – MELTZOFF, ANDREW N. – KUHL, PATRICIA K.: Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák? Typotex Kiadó, 2001. 113

¹⁷ GOPNIK, ALISON – MELTZOFF, ANDREW N. – KUHL, PATRICIA K.: Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák? Typotex Kiadó, 2001. 114

¹⁸ COLE, MICHAEL – COLE, SHEILA R.: Fejlődéslélektan. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 2. kiadás. 150-151

¹⁹ GOPNIK, ALISON – MELTZOFF, ANDREW N. – KUHL, PATRICIA K.: Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák? Typotex Kiadó, 2001. 154

szövegnek, a történetnek hangalakban (mert olvasni még nem tud) meg kell jelennie ebben a korszakban, hogy az átprogramozásokban már hatást fejthessen ki, mivel „A gyerek abból tanul, ha az értékeket működés közben látja.”²⁰ Ezért arra a kérdésre, hogy mikortól nem korai a gyermeknek mesét, bibliai történetet mondani, talán a beszéd megtanulásának az ideje a válasz, hiszen attól a kortól programozza újra és újra magát, hogy helyes valóságfelismerő rendszere legyen, ennek pedig tartalmaznia kell a helyes cselekvésekről, az Istenről és a láthatatlan valóságról is a közléseket. Mindezekből érthető az a zsidó szokás, hogy meghatározott kijelentéseket Isten beszédéből hároméves kortól már naponta ismételnék és tanítanak a gyerekeknek. Fisher Robert tanácsadóval egyetértőleg állítjuk mi is: „Minden nyelvben, a világ minden táján a gondolkodás és a kommunikáció alapja a történet. Történetek útján ismerjük meg mi történt, kivel és miért. Történetmeséléssel nemcsak felfedezzük magunkat és a világot, hanem azt is megtanuljuk, hogyan változtassuk meg. Történetek által – legyenek azok akár hagyományos vagy jelenkori történetek – képesek vagyunk gondolkodásunk körét tágítani, s egyben a nyelv céljáról, funkciójáról és szerkezetéről is tanulni.”²¹

Mi tanulja a nyelvet, mi dekódolja a kódot, mi programozza a valóságfelismerő rendszert? Néhány szót kell ejtenünk az agyunk működéséről is, ha át akarjuk látni az elménk²² működését, mely „tartalmát és jellegét tekintve – részben – kollektív.”²³

„A felnőtt agynak körülbelül száz milliárd idegsejtje, a köztudatba már eléggé átment idegen szóval *neuronja* van, nagyjából annyi, amennyi a Tejútrendszer csillagainak száma. (...)

Az újszülött agyában majdnem az összes neuron már benne van, amit valaha is használni fog. Mégis, az ő agya még csak körülbelül negyedannyi súlyú, mint a felnőtteké. Mi növekszik benne, mi változik? (...) a sejtek közti nyúlványok bonyolult hálózata. Ez teszi lehetővé, hogy a sejtek az egymástól érkező jelekre a rájuk jellemző módon válaszoljanak.”²⁴ A sejtek közötti kapcsolatokat szinapszisoknak nevezzük és az agyban létrejött hosszú távú idegi kapcsolatokat huzalozásként írjuk le.²⁵ A hosszú távú idegi kapcsolatok lesznek a felelősek az előbbieken ismertetett valóságfelismerő rendszerért, hiszen a legtávolabbi kapcsolatok a szélesebb összefüggések meglátására teszik képessé az egyént. A külső behatásokra történő újra programozás, mely a hatékony valóságfelismerő rendszert biztosítja, a huzalozástól és az újrahuzalozástól függ. A huzalozás mértéke pedig az agy különböző területeinek az aktívan tartásától. Megszívlelendő Vekerdy Tamás gyermekpszichológus Roger Salbreux-t idéző megfogalmazása 1996-ból, „...magunkkal hozott képességeink kibontakoztatása a kisgyermekkorai szinaptikus kapcsolatok sűrűségén és gyorsaságán múlik.”²⁶

Ez az elvont és talán nehezen következő leírás a neurobiológia nyelvén írja azt le, hogy az agyunk befogadó és felismerő, valamint rendszerező és újratervező képessége nagyon fiatalon

²⁰ FISHER, ROBERT: Tanítsuk gyermekeinket gondolkodni erkölcsről és erényekről. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2003. 15

²¹ FISHER, ROBERT: Tanítsuk gyermekeinket gondolkodni történetekkel. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002. 6

²² TÓREY, ZOLTÁN: Az emberi öntudat forrása. Az agytól az elméig. OKKER, Budapest, 2004. 211 „...a tudatos elme az élő anyag olyan információfeldolgozó központja, amelynek fókuszában kétértelműségek oldódnak meg, kvantumhullámok ugranak össze, ismeretek keletkeznek, raktározódnak el, érlelődnek ki, programozódnak és kerülnek alkalmazásra.”

²³ TÓREY, ZOLTÁN: Az emberi öntudat forrása. Az agytól az elméig. OKKER, Budapest, 2004. 174 „A reflektív eszmélet és a gondolkodás eszköze így gyakorlatilag a csoporttal való interakció terméke, a csoportelme egyénileg beidegződött változata, amelyet a beszéd képességével felruházott bal félteke irányít.”

²⁴ GOPNIK, ALISON – MELTZOFF, ANDREW N. – KUHL, PATRICIA K.: Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák? Typotex Kiadó, 2001. 194

²⁵ GOPNIK, ALISON – MELTZOFF, ANDREW N. – KUHL, PATRICIA K.: Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák? Typotex Kiadó, 2001. 196

²⁶ VEKERDY, TAMÁS: Gyerekek, óvodák, iskolák. Saxum kiadó, 2001. 4. kiadás. 18

alakul ki, és attól függ, hogy mennyi inger éri az agyat, egyszerűbben fogalmazva, mennyi információval, kóddal találkozik. Ha megfelelő mennyiségű *stimulus* éri az agyat, látás, hallás, tapintás stb., akkor éber, összefüggéseket könnyen felismerő és megkülönböztető képességgel megáldott ember lesz a gyermek. Ehhez pedig a legkorábbi gyermekkortól jó eszköz a történet hallgatás - elbeszélés, amely a szókinccs és a szavakkal leírható képek okán nagyszerűen stimulálja az agyat. A történetek által biztosított hatalmas szókinccs az agy huzalozottságát növeli. Az is tény, hogy a gyermek agya „kidobja” azokat a szinapszisokat, amiket nem használ semmire, ezáltal is adaptálódik környezetéhez. Szülők, gyülekezetpedagógusok és vallástanárok számunkra azonban ez azzal a kockázattal jár (arra hívja fel a figyelmünket), hogy ha az Istennel kapcsolatos információkat nem kapja rendszeresen és nincs mire használja őket a mindennapi életben, akkor könnyen a „lomtárba” kerülhetnek az Isten valóságával és történetével kapcsolatos szinapszisok és huzalozások, ahelyett, hogy bevéődések ké erősödnének.²⁷

Egy másik érdekes tény ezzel kapcsolatban, hogy az „agy formálódásában más emberek szerepe kitüntetett. (...) Jellemző a pusztán tény, hogy az emberi agy jelentős része a beszéd feldolgozását és az arcok felismerését végzi: ebből is látszik, mennyire fontos nekünk a fajtársainktól jövő információ. Úgy látszik, az emberi agynak valamiképp jólesik, hogy emberekkel kommunikál és tőlük tanul.”²⁸ Gerő Zsuzsa ezt úgy fogalmazza meg, hogy „az emberhez kötött *érzelmi tapasztalás* a gondolkodásfejlődés egyik forrása.”²⁹

Amikor olvassuk a gyermeknek Isten és az ő népe történeteit, amikor együtt hallgatjuk, amint mind az ó, mind az új szövetség előkészítéseként és megtartásukért csodák sorát cselekszi az övéivel, aztán a szövetséghez hű Úrként újabb csodák forrása, akkor olyan, mintha egy másik dimenzióba, egy másik térbe lépnénk be, ahol nincs lehetetlen, nincs legyőzhetetlen ellenség vagy akadály. Isten uralkodik, vezet, őriz, megtart, megszabadít, győzelemre visz. Jézus Krisztus hatalommal tanít, gyógyít, halottat támaszt fel, majd a halálból maga is feltámad. Olyan az a világ, mint a mienk, és mégsem, mert Isten jelenléte a térben és időben olyan hangsúlyos, hogy szinte természetes a döbbenetes és a megrendítő. Tűzoszlop, halk hang, angyalok, démonok, el nem fogyó olaj és liszt, megszorodó kenyér, borrá változó víz, elcsendesülő vihar és meggyógyult beteg mind arról beszél, hogy az ÚR van ott, és ez felülír minden megszokottat és bejáratottat. A történetek hallgatása közben létrejön a lelkünkben és a gondolatainkban egy hely, ahol megtörténik minden, amit hallunk. Általában a képzelet birodalmának nevezzük, amely azonban nem valami elvont eszme, hanem egy valódi erőter.³⁰

Az a megfigyelésünk, hogy egy négy-öt éves gyermek már szívesen közlekedik a valóság és Tündérország között, ebben a korban kialakul a „beállítódás a mesére” (K. Bühler) és a kettős tudat. Mi majd ezzel a tudattal nézünk színházat vagy mozit, mindkét helyszínen otthon vagyunk, de nem cseréljük őket fel. „A kettős tudat önmagában is vonzó, izgalmas közeg, örömfors: feszültségghordozó, feszültségteremtő és feszültség elvezető”;³¹ segítségével mese vagy bibliai történet hallgatáskor megkezdődik a műalkotást befogadó magatartás kialakítása. Kezdetben, négy-öt évesen, a kettős tudat a csodálatos és a valóságos határán mozog, nyolc-kilenc éves korra a kettős tudat csodás és valóságos irányultsága helyébe a lehetséges és a

²⁷ GOPNIK, ALISON – MELTZOFF, ANDREW N. – KUHL, PATRICIA K.: Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák? Typotex Kiadó, 2001. 197 – 199

²⁸ GOPNIK, ALISON – MELTZOFF, ANDREW N. – KUHL, PATRICIA K.: Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák? Typotex Kiadó, 2001. 205

²⁹ GERŐ, ZSUZSA: Érzelem, fantázia, gondolkodás óvodáskorban. 2. kiadás. Flaccus, 2003. 183

³⁰ SOMFALVI, EDIT: A gyermekkor szorongás oldása bibliai történetekkel. Doktori értekezés. Debrecen, 2015. 130-131

³¹ Kettős tudat In: MÉREI, FERENC – BINÉT, ÁGNES: Gyermeklélektan, Gondolat, Budapest, 1978. 238

valóságos lép. Vekerdy Tamás megfogalmazásában „A gyerek tehát belső képeket készít mesehallgatás közben.”³² Hol készülnek azonban ezek a belső képek, mit használ a kettős tudat?

A legújabb biológiai és pszichológiai kutatások azt tárják elénk, hogy léteznek erőterek, mezőknek nevezzük őket, amelyek körül veszik az élőlényeket.³³ Alapjuk az egyed, de mégis jóval túlterjednek az egyedden magán, és kapcsolatban tartják az élőlényeket egymással.

Az első ilyen mező a morfikus mező, mely egy erőter, egy rezonancián alapuló, minden információt megőrző mező.³⁴

Ruppert Sheldrake³⁵ növénybiológus kutatásai mutattak rá, hogy létezik ez a közös emlékezet mező, ő ezzel kapcsolatosan így fogalmaz:

„A morfikus rezonancián keresztül, az önszervező rendszerekben a cselevés-mintákat befolyásolják korábbi hasonló minták, megadván ezzel minden fajnak és önszervező rendszernek közös emlékezetet.”³⁶ Ez a mező³⁷ áthat mindent, befolyásolja az egyed és a közösség életét is, ahová az egyed tartozik. Ezen keresztül a múlt jelenné válik azokkal, egy féle rezonancia által, akik hasonló rítust bemutatnak előtted.”³⁸ Mikor éljük ezt át? Amikor olyan népdalokat hallunk és éneklünk, őseink évezredek óta énekelnek! Olyan meséket, történeteket hallgatunk, amiken nemzedékek nőttek fel. Az ők és dédszüleink által olvasott bibliai történetek számunkra „ismerősnek” tűnnek, de csak ha ugyanazt a szöveget halljuk, olvassuk. Ez a titka a revideálatlan Károli Bibliának, aminek az ereje még a revideált formátumban is megmaradt. A szöveg szavainak egymásutánisága egy dinamikát, egy dallamot, egy ritmust adnak ki, amik sejt szinten öröklődnek és hamarabb hatnak, mint egy új szövegé, mert megvannak a „korábbi hasonló minták”. (lásd fentebb)

Természettudományos megfigyelés, hogy a mezők túlterjednek azokon az anyagi tárgyakon, amelyekben gyökereznek: például a mágneses mezők túlterjednek a mágnesek felszínén, a Föld gravitációs mezeje túlterjed a Föld felszínén és a Holdat a pályáján tartja, a mobiltelefonunk mezője messze kinyúlik a telefonon túl. Hasonlóképpen a mi elménk mezői messze túlterjednek

³² VEKERDY, TAMÁS: Gyerekek, óvodák, iskolák. Saxum kiadó, 2001. 4. kiadás. 73

³³ SHELDRAKE, RUPPERT: Hét kísérlet, amely megváltoztathatja a világot. Bioenergetic KFT, Budapest, 2003. 75.: „...néhány embriológus és fejlődéstannal foglalkozó biológus először vetette fel a morfogenetikai terek fogalmát a növények és állatok fejlődésével kapcsolatos kérdések megválaszolásának elősegítése céljából. Ezeket a tereket a fejlődő szervezeteket formáló és alakító láthatatlan terveknek tekintették.”

³⁴ SHELDRAKE, RUPPERT: Hét kísérlet, amely megváltoztathatja a világot. Bioenergetic KFT, Budapest, 2003. 76.: „A formaképző okkbeliség (formative causation) hipotézisében belül azt fejtegetem, hogy a komplexitás, vagyis az összetettség minden szintjén, a molekuláktól kezdve egészen a társadalmakig, a rendszerek önszerveződési tulajdonságai az ilyen terektől függenek. A morfikus terek nem rögzült, merev terek, hanem állandóan fejlődnek, alakulnak. Rendelkeznek egyfajta saját belső emlékezettel, memóriával, amely a morfikus rezonancia folyamatától, a hasonlóan a hasonlóra téren és időn keresztül gyakorolt hatásától függ.”

³⁵ <https://www.sheldrake.org/about-rupert-sheldrake/biography> - megnyitva 2022 május 14-én

³⁶ <https://www.sheldrake.org/research/morphic-resonance/introduction> - megnyitva 2022 május 14-én

³⁷ SHELDRAKE, RUPPERT.: Hét kísérlet, amely megváltoztathatja a világot. Bioenergetic KFT, Budapest, 2003. 85.: „Én azt a gazdaságosabb hipotézist részesítem előnyben, miszerint ezek a jelenségek mind összefüggenek egymással. Mindegyikük egy olyan újfajta térnek a megnyilvánulása lehet, amely kiterjed az organikus rendszerek elkülönített részeire, és összekapcsolja őket. Ezeket a tereket morfikus tereként képzelem el. Lehet, hogy mások valamilyen más elnevezést javasolnának ezekre a terekre vonatkozóan, amelyeket általánosságban lehetne biológia tereknek vagy élettereknek nevezni.”

³⁸ <https://www.sheldrake.org/research/morphic-resonance/introduction> megnyitva 2022 május 14-én: Social groups are likewise organized by fields, as in schools of fish and flocks of birds. Human societies have memories that are transmitted through the culture of the group, and are most explicitly communicated through the ritual re-enactment of a founding story or myth, as in the Jewish Passover celebration, the Christian Holy Communion and the American thanksgiving dinner, through which the past become present through a kind of resonance with those who have performed the same rituals before

az agyunkon.”³⁹ Minden embernek van saját morfikus mezője, és ez érintkezik a többi ember morfikus mezejével. Azok a „mezők, amelyek az idegrendszer működését szervezik, ugyancsak a morfikus rezonanciás mezőből származnak, és hordozzák a közös, ösztönös emlékezetet. Minden egyén egyaránt merít belőle és hozzájárul a közös, ösztönös emlékezethez. Ez azt jelenti, hogy az új viselkedésminták gyorsabban tudnak elterjedni, mint az egyébként lehetséges lenne.”⁴⁰

Mit használ az agy, hogy ez a tér létezhesen? Joachim Bauer kutató szerint a speciális sejteket, a tükroneuronokat. „A tükroneuronok alkotják azt az idegrendszeri alapstruktúrát, amelyen létrejön az egyének feletti, intuitív módon használható, közös jelentéstér. Ez olyan teret alkot, amely tartalmazza mindazokat az idegrendszeri programokat, amelyek egy társadalmi közösség tagjai átélés vagy viselkedés szempontjából lehetségesnek, illetve elképzelhetőnek tartanak. A tükroneuronok rendszere egyrésztől minden emberben működik, ugyanakkor azonban közös sokféleséget (Vittorio Gallese alkotta meg a tükroneuronok által létrehozott ’közös sokféleség’ fogalmát – angolul: the shared manifold) alkot – egyfajta gyűjtődényt, amely tartalmazza minden cselekvés és átélés programját, amely az adott szociális közegben elvileg lehetséges és megvalósítható. A tükroneuronok közös szociális rezonanciateret hoznak létre, ugyanis amit egy egyén észlel vagy tesz, az az őt közvetlenül megfigyelő egyének idegrendszerében tükröző aktivitáshoz vezet, mintha ők maguk is ugyanazt észlelnék, vagy ugyanazt cselekednék, holott ők csak megfigyelők.”⁴¹

Az egyénre szabott, minden emberrel együttműködő egyedi morfikus mező neve a morfogenetikus mező és ez tartalmazza a közös ösztönös emlékeztet, így tehát nem csak az egyénnek van, hanem a családoknak is. Mindenki beteszi a saját élményeit, tapasztalatait a közösbe, ahonnan minden tag részesül. Így az egész család változik és fejlődik, ha egy tag változik és fejlődik. „A társadalmi csoport morfikus mezeje összekapcsolja a tagokat akkor is, ha a tagok sok mértföldre vannak egymástól, és közlési csatornákat biztosít melyeken keresztül a szervezetek kapcsolat-ban maradhatnak távolról is.”⁴²

A morfogenetikus mező és a belső közös sokféleség tere egybekapcsolja az egyént az övéivel⁴³, így kielégül az egyén két alapelvárása vagy szükséglete, a biztonság és odatartozás érzése. Boldizsár Ildikó meseterapeuta megfigyelései is ezt igazolják, mert így fogalmaz: „A mese lélektani hatása (megnyugvás, középpontba rendeződés, feszültség- és szorongásoldás) és

³⁹ <https://www.sheldrake.org/research/morphic-resonance/introduction> - megnyitva 2022 május 15-én. The morphic fields of mental activity are not confined to the insides of our heads. They extend far beyond our brain though intention and attention. We are already familiar with the idea of fields extending beyond the material objects in which they are rooted: for example magnetic fields extend beyond the surfaces of magnets; the earth's gravitational field extends far beyond the surface of the earth, keeping the moon in its orbit; and the fields of a cell phone stretch out far beyond the phone itself. Likewise the fields of our minds extend far beyond our brains.

⁴⁰ <https://www.sheldrake.org/research/morphic-resonance/introduction> - megnyitva 2022 május 15-én.

„The fields organizing the activity of the nervous system are likewise inherited through morphic resonance, conveying a collective, instinctive memory. Each individual both draws upon and contributes to the collective memory of the species. This means that new patterns of behaviour can spread more rapidly than would otherwise be possible.”

⁴¹ BAUER, JOACHIM.: Miért érzem azt, amit te? Ösztönös kommunikáció és a tükroneuronok titka. Ursus Libris, 2010. 96

⁴² <https://www.sheldrake.org/research/morphic-resonance/introduction> megnyitva 2022 május 15-én "The morphic fields of social groups connect together members of the group even when they are many miles apart, and provide channels of communication through which organisms can stay in touch at a distance."

⁴³ LOUGHLIN, GERARD.: Telling God's Story. Bible, Church and Narrative Theology. Cambridge University Press, 1996. 8 – 9: „And it would seem that most of us want to be within such a story; we want to be mastered or written into a narrative that is larger, longer, and stronger than our own. This is because stories are secure places. We know how they begin and how they end.”

tudás-közvetítő funkciója mellett az is indokolná ezt, hogy a mesék alkalmasak egy közösség létrehozására, formálására és megtartására is.”⁴⁴

A morfikus és morfogenetikus mező, bár mindent áthat, mégis inkább „külső” térként képzelendő el, amely összekapcsolja az egyedet a fajtársaival, illetve az egész teremtett világgal. Nem csak ebben a külső térben játszódik le a változás, amikor a történet elhangzik, hanem az elbeszélő és a hallgató belső terében is. Ez a belső tér mindenki tudatában-képzeletében ott van, és ott „elevenedik meg” minden esemény, amire emlékszik, gondol, ráérez. Az egyének, esetünkben a gyermeknek tehát van külső mozgástere, amit bejár, belakik, amikor él, és van belső mozgástere is, ahol gondolatban „él”. Érdekes megfigyelés, hogy az ember nem ésszerűen, hanem érzelem – vezérelten használja ki a rendelkezésére álló tereket.⁴⁵ A rezonancia elvének társ elve esetünkben az interferencia elve, azaz, hogy a hallott bibliai történet „interferál” a saját történettel, és meglátásunk szerint az erősebb (nagyobb morfikus mezejű) történet „felülírja” az egyéni élettörténet elakadt, meggyengült részeit és a személy megerősödhet, meggyógyulhat, szorongása oldódhat.⁴⁶ Az egészséges személy pedig egyszerűen csak nagyobb lelki erőre tehet szert.

A harmadik terület a mesék hatásáról gyűjtött tudás területe, amit a teljesség igénye nélkül tudunk csak bemutatni, hogy aztán megfogalmazzassuk következtetéseinket a teológia, a gyermek és a mese kapcsolatában.

Röviden megfogalmazva, a Révai lexikon szerint:

„Mese, általában minden költött történet. A M. Szó használatában fogalmának hol az egyik, hol a másik elemét hangsúlyozzuk, vagy azt, hogy *költött* történet, tehát nem való, vagy azt, hogy *történetszerű* tárgyról van szó. A poétikában a M. általában az eseményestárgyú költemények anyaga, az eposz sujet-je, a dráma cselekvénye, általánosan, ami a költeményekben történetszerű. Különösen pedig M. műszóval nevezzük az elbeszélő költészet bizonyos műfajait, és pedig

1. a *népmesét* (tündérmesét)
2. az *állatmesét* v. Oktató M.-t (fabula)
3. a *találós M.-t.* (aenigma).

A M. jellemző vonásai általában: az időn és helyen kívüliség...; a valószínűség kerülése a szereplők típuszerű jellemzésében és az események csodás mivoltában, melyeket azonban mint természeteket ad elő. A M.-ben nincs lehetetlenség...”⁴⁷

Miért éppen a mesék a köztes forma, miért nem egyenes az út a bibliai történettől a gyermekig? Igazából egyenes, csak a mesékről való tudás segít leírni a bibliai történet és a gyermek közötti kapcsolatot, hiszen a bibliai történet eredetileg, - ahogyan a mese sem -, nem gyermekeknek szánt műfaj. A mese azzá vált, a bibliai történet pedig meg kell szólítsa a legkisebb hallgatóit is. Bruno Bettelheim szerint „Minden mese olyan varázstükör, amely belső világunk valamely összetevőjét tükrözi, és azt az utat, amelyet meg kell járnunk, hogy eljussunk az éretlenségtől az érettségig. Aki hajlandó belemerülni abba a mély igazságba, melyet a mesék közölnek velünk, először csak egy mély, csendes vízfelületet fog látni, amely saját képét tükrözi

⁴⁴ BOLDIZSÁR, ILDIKÓ: Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban. Magvető Kiadó, Budapest, 2010. 318

⁴⁵ SOMFALVI, EDIT: A gyermekkori szorongás oldása bibliai történetekkel. Doktori értekezés. Debrecen, 2015. 135 - 136

⁴⁶ SOMFALVI, EDIT: A gyermekkori szorongás oldása bibliai történetekkel. Doktori értekezés. Debrecen, 2015. 137

⁴⁷ RÉVAI NAGY LEXIKONA, XIII.kötet, Révai RT, 1915 – Babits Kiadó, 1993 650

vissza; rövidesen azonban felfedezi a mélyben lelke belső zűrzavarát, de meglátja azt is, milyen úton nyerheti el a békét önmagával és a világgal: küzdelmeinek ugyanis ez a jutalma.”⁴⁸

Boldizsár Ildikó szerint „a mesék mindig és minden időben az emberről, pontosabban az ember lehetőségeiről, választásairól, tévedéseiről és a tévedések korrekcióiról mondanak el valami nagyon fontosat. Azaz nem arról szólnak, hogy minden rendben van, hanem arról, hogy minden rendbe hozható.”⁴⁹ Isten népének a Szentírásban összegyűjtött történetei szépen rímelnék erre, azzal a többlettel, hogy nem egyedül hozható rendbe, hanem Istennel, a Teremtővel és Megváltóval együtt.

„A jungi lélektani iskolában szimbolikus történetnek tekintjük a mesét, amely általános emberi problémákat és lehetséges megoldásokat jelenít meg. A mese mindig valami olyan dolgról szól, amely az élet folyamatát veszélyezteti – többnyire ez a mese kiinduló helyzete – , és azt mutatja meg, hogy milyen fejlődési út vezet ki ebből a problémából – egy új élethelyzetbe.”⁵⁰ A bibliai történetekben adott a segítség, az új élethelyzet is ismert, az Istennel, a Krisztussal való alkotó lét, de nem kevésbé nehéz és izgalmas a bibliai történetek szereplőinek az útja, mint a mesehősöké. Isten népének tagja lenni és annak maradni minden időben nagyon hősies dolog.

A mese és a bibliai történet erkölcsi tanításának közös felülete érzékennyé teheti a gyermek elméjét és gondolkodását a bibliai történetek szigorúbb erkölcsének komolyan vételére és elfogadására, magával a bibliai történettel és annak üzenetével egy erősebb kapcsolat kialakítására. A cél és a tartalom közös alapra helyezi számunkra most a mesét és a bibliai történetet.

Miért elemezzük tehát a mesékkal kapcsolatos tapasztalatokat? Mert a mesékkal könnyű azonosulni. A Gyermekpszichoterápia írói szerint „Érdekes módon a gyermek akkor is keres a történetben magához kapcsoló pontokat, ha az egészen más tartalommal bír, mint az a történet, amelyet ő éppen most él.”⁵¹ Németh Dávid megközelítésében „Ekkor az illúzióval telített tér transzformációs térré változik, amelyben már nem a tó lesz délibábbá, hanem ’tóvá lesz a délibáb’” (Ézs 37,5).⁵² A történetek kalandos eseményei és képei az agyban feszültségevezető hatással bírnak, megküzdési sémákat adnak és lehetségesnek tartják a hierarchiabeli felemelkedést. A kiskondás lesz az új király. Honti János néprajzos így vall erről: „A mese kalandok sorozata; kaland nélkül mesét el sem tudunk képzelni. (...) És ha figyelembe vesszük azt is, hogy a mese, mint forma a vágyvilág megformázása, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a mese lényegében saját kalandja annak, aki átéli, aki költötte, aki elmondja, aki hallgatja.”⁵³ Mindenki bevonódik a mesébe, ahogyan a bibliai történet esetében is mindenkiben dolgozik tovább a történet. Sem a mese, sem a bibliai történet tartalmának nem kell a racionalitás talaján állnia, a racionális életre gyakorolt hatásából ez semmit sem von le.⁵⁴

⁴⁸ BETTELHEIM, BRUNO: A mese bővölete és a bontakozó gyermeki lélek Corvina, 2000, Szombathely, 320

⁴⁹ BOLDIZSÁR, ILDIKÓ: Mesepoétika. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 14

⁵⁰ KAST, VERENA: Férfi és nő a mesében , EuroAdvice, 2002 , Alföldi Nyomda, 9

⁵¹ PETZOLD, HILARION – RAMIN, GABRIELE: Gyermekpszichoterápia. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 59: „...egy történet akkor készíthet valakit fokozott azonosulásra, ha az illető személyes valóságát meséli el. Különböző emberek különbözőképpen reagálnak a történetekben megjelenő számtalan motivációra, de úgy tűnik, hogy az érzelmi jelentéssel bíró történetek tartalma segít abban, hogy önmagunkba mélyedjünk.”

⁵² NÉMETH, DÁVID: Hit és nevelés. Valláslélektani szemléletmód a mai valláspedagógiában. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, Budapest, 2002. 149

⁵³ HONTI, JÁNOS: A mese világa. Magvető Kiadó, Budapest, 1962. 105

⁵⁴ LANKTON, CAROL H. AND LANKTON, STEPHEN R.: Tales of Enchantment. Goal-Oriented Metaphors for Adults and Children in Therapy. Brunner/Mazel, A member of the Taylor and Francis Group, 1989, USA. XV: „Throughout history, myths and metaphors have played an important part in education and in the development of wisdom. Understanding them infuses life with purpose, worth, meaning and value. Undeniably, stories can motivate us, cause us to recall, ponder, and embrace new ideas. Even Aristotle, often considered to be the master of reason or rational thought, indicated that wisdom was necessarily interconnected with myth. Stories are, after

Gianni Rodari gyermekpszichológus így ír erről: „a történetmesélés, szerintem, a valóság feletti uralom egy magasabb szintjét jelenti, az anyaggal való konkrétabb kapcsolatot. Az elmélyülés pillanata ez, mely túlmutat a játékon. A tapasztalatok racionalizálása ez, az elvonatkoztatás felé vezető úton”⁵⁵ (...). Majd így folytatja: „Azt is mondtuk, és igaz is, hogy a mesék olyan archaikus kulturális modelleket sugalmaznak, amelyek már nincsenek, és ezek szemben állnak azzal a társadalmi – technikai valósággal, amelyben a gyerekek felnőnek. De ez az ellenvetés nem állja meg a helyét, ha úgy fogjuk fel, hogy a mese egy külön világszínház, amelytől egy függöny választ el minket. A mese nem imitáció, hanem meditáció.”⁵⁶ Bruno Bettelheim meglátása rárimel erre, amikor így fogalmaz: „A sok évszázados – ha nem évezredes – szájhagyomány a meséket addig finomította, míg egyaránt alkalmassá váltak nyilvánvaló és rejtett jelentések közlésére – egyszerre tudtak szólni az emberi személyiség különféle belső rétegeihez, és éppúgy beférköztek a pallérozatlan gyermeki észjárásba, mint a felnőtt árnyalt gondolkodásába. Ha az emberi személyiség pszichoanalitikus modelljéből indulunk ki, a mesék fontos mondanivalót hordoznak a tudatos, a tudatelőtt és a tudattalan tartalmak számára, bármilyen szinten működjenek is az adott időben”⁵⁷ és „a mese nemcsak mint irodalmi forma különleges, hanem azért is, mert a gyermek minden más műalkotásnál jobban megérti.”⁵⁸ Lassan két évtizeddel ezelőtt pedig azt találtam, hogy „a mese (ha már találkozott vele a gyermek) egy külvilág felé megnyilvánuló, teljes személyiséget befolyásoló „érzékszerv” lehet, mely szűrő, mint a szem és a fül, ízező és lebontó, mint a szájban a nyelv és a fogak, élményt, biztonságot és otthonosságérzetet adó, mint a kéz simogató mozdulata, mely meg is tart/támaszt, ha kell. A mese a gyermeki lélek mélylélegzete, amivel lebukhat a hétköznapi élet tengerébe, gyönyörködhet a szeme elé táruló világban, és lassan megtanulhat úszni. Természetesen itt „igazi” mesére gondol, mely mélyen tiszteli és nagyra becsüli a gyermeki lelket, épp ezért itt a „jó” soha nem veszi át a „gonosz” eszköztárát, csak azért, hogy győzzön, és nem keveredik benne a népi és a modern összezavaró és „félretájékoztató” módon. (A róka nem találkozik „propellerfűlű” nyúllal.)⁵⁹

Dolgozatunk állításait összegezve örömmel állapíthatjuk meg, hogy az ember(gyermek) gondolati – viselkedési fejlődése áldott találkozási pontja a mesekutatás és mesepszichológia, valamint a teológia eredményeinek és evidenciáinak, melynek következtében immár szervesen összetartozónak és egymást kiegészítőnek is tarthatjuk a mese és a teológia határterületét. Leginkább azért, mert az ember mindkét térfélen otthon és biztonságban érezheti magát egyedül és szeretteivel egyaránt. A katechézis pedig bátran és szabadon használhatja mindenik terület legfrissebb és első hallásra talán szokatlan eredményeit, hogy hatékonyabban végezhesse élethosszig tartó szolgálatát.

all, models for behavior, thoughts, and feelings. Since therapy is largely focused on helping people become motivated for action, embrace new ideas, and reflect on the world through different eyes, the use of stories in the therapy context seems quite logical to us.” Illetve 4: „In the same way, the truth contained in a parable, a myth, or a Sufi story may inspire significant personal change, despite the fact that such stories are known to be fiction.”

⁵⁵ RODARI, GIANNI: A képzelet grammatikája, Pont Kiadó, 2001, Budapest, 95

⁵⁶ RODARI, GIANNI: A képzelet grammatikája, Pont Kiadó, 2001, Budapest, 108

⁵⁷ BETTELHEIM, BRUNO: A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek Corvina, 2000, Szombathely, 11

⁵⁸ BETTELHEIM, BRUNO: A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek Corvina, 2000, Szombathely, 17

⁵⁹ SOMFALVI, EDIT: A bibliai történetek gyermekek számára való átadásának újabb szempontjai a mesepszichológia felismeréseinek fényében. In: Keresztény Szó 18/7. 2007, 24 - 27

Felhasznált irodalom:

1. BAUMGARTNER, ISIDOR: Pasztorálpszichológia. Párbeszéd Alapítvány – Híd Alapítvány – Semmelweis Egyetem, Budapest, 2006
2. BERG, SIGRID: Kreative Bibelarbeit in Gruppen, Munchen/Stuttgart, 1991
3. BETTELHEIM, BRUNO: A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek Corvina, 2000, Szombathely
4. BAUER, JOACHIM.: Miért érzem azt, amit te? Ösztönös kommunikáció és a tükröneuronok titka. Ursus Libris, 2010
5. BOLDIZSÁR, ILDIKÓ: Mesepoétika. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004
6. BOLDIZSÁR, ILDIKÓ: Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban. Magvető Kiadó, Budapest, 2010
7. COLE, MICHAEL – COLE, SHEILA R.: Fejlődéslélektan. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 2.kiadás
8. FISHER, ROBERT: Tanítsuk gyermekeinket gondolkodni történetekkel. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002
9. FISHER, ROBERT: Tanítsuk gyermekeinket gondolkodni erkölcsről és erényekről. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2003
10. FODOR, LÁSZLÓ – KRISKÓ, EDINA: A hatékony kommunikáció alapjai. Noran Libro, Budapest, 2014
11. FODORNÉ NAGY, SAROLTA: A katechézis kommunikációs problémái. (Teológiai doktori értekezés). Kálvin Kiadó, Budapest, 1996
12. GERGELY, JENŐ: A gyógypedagógia pedagógiai-pszichológiai kérdéseiről. APC-Stúdió, Gyula, 2005
13. GERŐ, ZSUZSA: Érzelem, fantázia, gondolkodás óvodáskorban. 2. kiadás. Flaccus, 2003
14. GOPNIK, ALISON – MELTZOFF, ANDREW N. – KUHLMAN, PATRICIA K.: Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák? Typotex Kiadó, 2001
15. HONTI, JÁNOS: A mese világa. Magvető Kiadó, Budapest, 1962. 105
16. HORVÁTH, I. – THOMKA, B. (SZERK.): Narratívák 9. Narratív teológia. Kijárat Kiadó, Budapest, 2010
17. KAST, VERENA: Férfi és nő a mesében, EuroAdvice, Alföldi Nyomda, 2002
18. KOZMA, ZSOLT: Liturgika. Egyetemi jegyzet. Protestáns Teológiai Intézet Kolozsvár, 2000
19. LANKTON, CAROL H. AND LANKTON, STEPHEN R.: Tales of Enchantment. Goal-Oriented Metaphors for Adults and Children in Therapy. Brunner/Mazel, A member of the Taylor and Francis Group, 1989, USA
20. LOUGHLIN, GERARD.: Telling God's Story. Bible, Church and Narrative Theology. Cambridge University Press, 1996
21. MÉREI, FERENC – BINÉT, ÁGNES: Gyermeklélektan, Gondolat, Budapest, 1978
22. NÉMETH, DÁVID: Hit és nevelés. Valláslélektani szemléletmód a mai valláspedagógiában. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, Budapest, 2002
23. PETZOLD, HILARION – RAMIN, GABRIELE: Gyermekpszichoterápia. Osiris Kiadó, Budapest, 2002

24. RÉVAI NAGY LEXIKONA, XIII.kötet, Révai RT, 1915 – Babits Kiadó, 1993
25. RODARI, GIANNI: A képzelet grammatikája, Pont Kiadó, 2001, Budapest
26. <https://www.sheldrake.org/about-rupert-sheldrake/biography> - megnyitva 2022 május 15-én
27. <https://www.sheldrake.org/research/morphic-resonance/introduction> - megnyitva 2022 május 15-én
28. SHELDRAKE, RUPPERT: Hét kísérlet, amely megváltoztathatja a világot. Bioenergetic KFT, Budapest, 2003
29. SMITH, ELIOT R. - MACKIE, DIANE M.: Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2002
30. SOMFALVI, EDIT: A bibliai történetek gyermekek számára való átadásának újabb szempontjai a mesepszichológia felismeréseinek fényében. In: Keresztény Szó 18/7. 2007
31. SOMFALVI, EDIT: A gyermekkori szorongás oldása bibliai történetekkel. Doktori értekezés. Debrecen, 2015
32. TÖREY, ZOLTÁN: Az emberi öntudat forrása. Az agytól az elméig. OKKER, Budapest, 2004
33. VEKERDY, TAMÁS: Gyerekek, óvodák, iskolák. Saxum kiadó, 2001. 4. kiadás